

ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

УДК 159.922:616.895.8

DOI <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.4.14>

Артюхова В. В.

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки
Харківського національного університету Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба*

ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ У СПРИЙНЯТТІ ТЕРОРИСТИЧНОЇ ЗАГРОЗИ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

GENDER DIFFERENCES IN PERCEPTION OF TERRORIST THREAT IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT IN UKRAINE

Стаття присвячена аналізу психологічних реакцій українців на загрозу тероризму, з урахуванням їх індивідуальних гендерних особливостей та соціального контексту. Здійснено розгляд та узагальнення сучасних досліджень, що дозволило ідентифікувати ключові фактори, які впливають на індивідуальну сприйнятливості до психотравматичних наслідків і лежать в основі розвитку психопатологічних реакцій на терористичні загрози.

Представлене дослідження спрямоване на аналіз психологічних наслідків терористичної загрози, виявлення патологічних станів, змін у психічній сфері та соціальній адаптації. Особливу увагу приділено психологічним наслідкам терористичної загрози, що характеризується надекстремальним впливом на психіку людини, викликаючи травматичний стрес, який у крайньому прояві виявляється у посттравматичному стресовому розладі.

Результати проведеного дослідження демонструють вищу чутливість жінок до психологічного впливу терористичних загроз, що проявляється емоційною лабільністю, схильністю до тривожних розладів та соціальної ізоляції. Чоловіки частіше стикаються з проблемами мотивації та продуктивності. Визначено, що незважаючи на відсутність явних психопатологічних розладів у більшості респондентів, у жінок існує ризик розвитку стійких негативних патернів поведінки. Запропоновано рекомендації щодо підтримки психологічного здоров'я та профілактики розвитку психопатологічної симптоматики у представниць жіночої статі.

Визначено напрямки подальших досліджень механізмів та факторів, що впливають на індивідуальні відмінності в реакції на терористичні загрози. Підкреслюється важливість розробки ефективних стратегій психологічної допомоги та профілактики для зменшення негативного впливу терористичних загроз на психічне здоров'я населення.

Ключові слова: терористична загроза, гібридна війна, тривожність, посттравматичний стресовий розлад, психічне здоров'я.

The article examines the psychological responses of Ukrainians to the threat of terrorism, considering gender differences and social factors. A comprehensive review of current research has allowed us to identify key factors that influence individual susceptibility to psychological trauma and underlie the development of psychopathological reactions to terrorist threats.

This study aims to analyze the psychological consequences of terrorist threats, identify pathological conditions, and examine changes in the psychological sphere and social adaptation. Particular attention was paid to the psychological consequences of terrorist threats, characterized by extreme stress on the human psyche, inducing traumatic stress that, in its most severe form, manifests as post-traumatic stress disorder.

The results of the study demonstrate a higher sensitivity of women to the psychological impact of terrorist threats, manifested in emotional lability, a propensity for anxiety disorders, and social isolation. Men are more likely to experience difficulties with motivation and productivity. Despite the absence of overt psychopathological disorders in most respondents, the study identified a risk of developing persistent negative behavioral patterns among women. Recommendations have been proposed to support psychological well-being and prevent the development of psychopathological symptoms in women.

Future research directions have been identified to explore the mechanisms and factors that influence individual differences in reactions to terrorist threats. The importance of developing effective strategies for psychological support and prevention to mitigate the negative impact of terrorist threats on the mental health of the population is emphasized.

Key words: threat of terrorism, hybrid warfare, anxiety, post-traumatic stress disorder, mental health.

Вступ. Сучасний збройний конфлікт в Україні часто кваліфікують як терор або геноцид стосовно українського народу. З метою залякування населення України та дестабілізації внутрішньої ситуації росія систематично використовує терористичні методи, такі як обстріли цивільних об'єктів, руйнування інфраструктури, застосування заборонених видів озброєння. І хоча питання про кваліфікацію війни

в Україні як тероризму або геноциду потребує аналізу з урахуванням міжнародного гуманітарного права та кримінального права, українці вже зараз відмічають психологічні наслідки цих діянь на власному здоров'ї [4, с. 81]. Динаміка переживань, що спостерігається, охоплює широкий спектр емоційних станів, які часто супроводжуються стресом, панікою та тривогою. У відповідь на терористичні загрози

населення України демонструє значну варіативність психологічних реакцій, що може призводити до дезінтеграції соціальних зв'язків, порушення адаптаційних механізмів та розвитку патологічних форм поведінки індивідів [1; 3; 7].

Слід зазначити, що індивідуальна сприйнятливність до психотравматичних наслідків терористичних атак є достатньо високою. Навіть незначні події, такі як образи, можуть спричинити значні психологічні страждання, особливо в контексті тривалої нестабільності, провокувати формування посттравматичних розладів, що матимуть довготривалі соціальні наслідки. В умовах, коли вирішальна роль у війні належить інформаційній складовій, травматичні переживання терористичних загроз можуть бути спровоковані не лише безпосередньою участю в подіях, але й опосередковано, через свідчення насильства, втрати та соціальні зміни або споживання даного контенту у ЗМІ [10]. Загальновизнано, що соціальні мережі та швидкість поширення глобальної інформації сприяли розширенню соціального та психологічного впливу тероризму за межі безпосередньо постраждалих регіонів [1, с. 225].

Постійне зростання кількості терористичних загроз у світі та зокрема в Україні, підкреслює актуальність проведення досліджень особливостей реагування населення на такі події з урахуванням індивідуальних особливостей. Аналіз психологічних реакцій постраждалих відкриває нові перспективи для дослідження психологічних механізмів адаптації до екстремальних умов, а також дозволить виявити фактори ризику розвитку психопатологічних розладів. Отримані дані мають лягти в основу розробки ефективних стратегій психологічної допомоги та профілактики, спрямованих на зменшення негативного впливу травматичних подій на психічне здоров'я населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У гібридній війні в Україні простежується використання країною-агресором широкого спектру засобів, включаючи терористичні методи. Як відомо, терористичні акти відрізняються непередбачуваним характером та величезними втратами. Такі події залишають глибокі емоційні рани і можуть призвести до масштабних соціальних та геополітичних наслідків. Окрім безпосередніх жертв значного психологічного навантаження зазнають і їх родини, рятувальники та більш широка спільнота. Аналіз останніх досліджень в галузі психології тероризму виявив значне зростання захворюваності населення, що зазнало впливу терористичних актів, на посттравматичний стресовий розлад, депресивні розлади, різноманітні тривожні розлади [3, с. 33; 9; 10]. У частини спільноти, що була свідком даних загроз, спостерігались проблеми зі сном, панічні атаки, підвищена тривожність, знижений фон настрою та ін.

Слід зазначити, що незважаючи на широку представленість у науковій літературі досліджень психологічного впливу тероризму, значна їх частина зосереджена навколо атаки 11 вересня 2001 року в США [8]. Перші дослідження, що виникли у клінічній пси-

хології та психіатрії були спрямовані на визначення ознак особистості або патології, що спричиняли формування терористичної особистості (McCaughey & Stout, 2004; Silke, 2003a).

До анексії Росією півострова Крим і початку війни, Україна вкрай рідко стикалася з тероризмом. Події 2014 року призвели до значного погіршення безпекової ситуації в Україні, що відобразилося на її позиціях у Глобальному рейтингу тероризму, де країна піднялася на 43 позиції. Проте, незважаючи на такий стрімкий зріст терористичної активності, спричиноюю війною з росією, ще й досі залишаються малопредставленими дослідження психологічних наслідків переживання терористичних атак цивільним населенням. Більшість вітчизняних наукових досліджень, присвячених тероризму, зосереджуються на його юридичних аспектах, розглядаючи це явище в контексті кримінального та міжнародного законодавства [2; 5].

З огляду на це, **метою статті** було дослідити індивідуальну варіативність психологічних реакцій на терористичні загрози в залежності від гендеру.

Виклад основного матеріалу. Тероризм як явище має глибокі історичні корені, проявляючись у різних формах протягом століть, від політичного до соціального та сепаратистського. Проте, саме в кінці ХХ – початку ХХІ століття спостерігались найбільш масштабні та руйнівні прояви цього явища.

Поняття «терористичний акт» є надзвичайно поширеним як у наукових дискурсах, так і в публічному просторі, часто набуваючи юридичного статусу. Незважаючи на певну термінологічну невизначеність, Moghaddam & Marsella (2004) виокремлюють такі інваріантні ознаки всіх терористичних актів, як використання насильства, інспірування страху серед цивільного населення з метою політичної або соціальної трансформації.

Повномасштабна війна в Україні породила значне зростання терористичної активності, зокрема, через створення численних диверсійно-розвідувальних груп. Діяльність цих угруповань створює загрозу навіть у віддалених від лінії фронту регіонах. В умовах війни, коли існує безпосередня загроза життю та безпеці в будь-якому куточку країни, особливої актуальності набуває вивчення психологічних реакцій людей на загрозу. Психологічні механізми, які лежать в основі сприйняття загрози, відіграють важливу роль у формуванні наших емоцій та поведінки.

Дослідження психологічних наслідків терористичних атак виявили, що жертви даних загроз зазвичай переживають широкий спектр емоцій: від страху та жаху до апатії та паніки, яка може перерости в агресію [3; 9; 10]. Слід зазначити, що психологічний вплив терористичної загрози можна розглядати через призму її характеру. Так, вітальні загрози безпосередньо впливають на фізіологічні потреби індивіда, актуалізують інстинкти самозбереження, тоді як екзистенційні загрози пов'язані з потребами в самореалізації та соціальному визнанні [7, с. 110]. Надзвичайна ситуація послідовно впливає на різні рівні потреб людини. Спочатку, коли мова йде про

фізичну безпеку та виживання, домінує страх перед реальними або уявними фізичними загрозами. Однак, після подолання гострої фази, коли загроза життю відступає на другий план, на перший план виходять екзистенційні питання, пов'язані зі змістом життя, втратами та майбутнім. Цей перехід від вітальних до екзистенційних загроз супроводжується зміною домінуючих психічних станів.

Підриг почуття безпеки через постійну загрозу як збройних, так і кібернетичних терористичних актів призводять до розвитку у цивільного населення хронічної тривоги, яка суттєво ускладнює повсякденне життя та перешкоджає нормальному функціонуванню, а також може спровокувати формування посттравматичного стресового розладу, антисоціальної поведінки та інших серйозних психічних розладів [3, с. 36].

Аналіз результатів досліджень в Україні продемонстрував високий рівень експозиції до травматичних подій (до 80%), проте превалентність ПТСР становить лише 0,5% у чоловіків та 1,2% у жінок, що вказує на низьку конверсію травматичної події в клінічний розлад [6, с. 214]. Сьогодні науковий інтерес зосереджений переважно на виявленні індивідуальних особливостей реакції на надзвичайні ситуації, до яких безсумнівно належать ситуації терористичної загрози. Зокрема, досліджуються зміни мотивації, емоційного стану, когнітивних процесів та використання різних стратегій подолання, що дозволяє зрозуміти, як різні категорії населення справляються зі стресом [7]. Виявлено значні індивідуальні відмінності в реакціях на тероризм, які можуть бути пов'язані з демографічними характеристиками, рівнем освіти та іншими факторами [10].

У нашому дослідженні взяли участь 87 респонденти (цивільне населення), віком від 18 до 54 років, серед них 43 жінок (49%) та 44 чоловіків (51%).

З метою оцінки особливостей реагування респондентів на терористичні загрози нами було розроблена спеціальна анкета. Вона включала в себе питання, спрямовані на виявлення досвіду переживання терористичних загроз, особливостей самопочуття респондентів останнім часом та під впливом новин, у яких висвітлюються наслідки терористичних атак, та ін. Також за допомогою методики К. Яхіна та Д. Менделевича оцінювались домінуючі невротичні стани опитуваних. Вимірювання феноменологічної структури переживань стресу відбувалось на основі результатів досліджень за шкалою PSM-25 Лемура-Тесьє-Філліона (Lemur-Tessier-Fillion).

За даними дослідження 78,1 % респондентів зазначили, що відчули на собі вплив терористичної загрози протягом війни. На наявність стресу та тривоги вказують 72,4% опитаних, серед причин даних переживань виділяють переважно відсутність відчуття безпеки (59,7%) та захищеності (51,7%). Ситуацію погіршують проблеми із сном у 44,8% опитаних), знервованість та роздратування, переживання за близьких у 35,6%), ризик померти або травмуватись під час війни (33,3%), а також ризик втрати майна (33,3%). Слід зазначити деякі гендерні відмін-

ності в особливостях переживання терористичної загрози. Так, для жінок більш характерним були тривожність (90,8%) та емоційна нестабільність (78,1%), втома й відчуття виснаженості (70,1%) та депресія (58,6%). Чоловіки частіше вказували на напругу (77,1%), злість (71,2%), а також такі зовнішні вияви як зниження продуктивності діяльності (67,8%) та мотивації (55,1%), поганий настрій (52,9%). Проте зазначенні відмінності статистично не підтверджені.

За шкалою психологічного стресу PSM-25 отримані результати вказують на помірний рівень психологічного тиску внаслідок терористичних загроз через війну (рис. 1).

Опитані демонструють достатньо адаптивні психологічні механізми стресодолаючої поведінки, які вони виробили за роки війни. Слід зазначити, що показник психологічного стресу у жінок вище, ніж у чоловіків ($154,3 \pm 6,64$ та $118,1 \pm 9,52$). Отримані результати можна пояснити рядом обставин. По-перше, соціальні ролі жінок, особливо в умовах війни, є більш амбівалентними та переважаними, зокрема, дружини військовослужбовців беруть на себе додаткові сімейні обов'язки, що збільшує рівень їх фізичного та психологічного навантаження. По-друге, складна енергетична ситуація в країні значно ускладнює вирішення побутових проблем та викликає тривогу й почуття невпевненості щодо майбутнього. По-третє, фізіологічні особливості жіночого організму, такі як гормональні цикли та відмінності в нейрофізіологічних реакціях на стрес, можуть підвищувати їхню вразливість. Крім того, обмеження можливостей для соціальної взаємодії посилюють відчуття ізоляції у жінок, що може негативно впливати на їхнє психологічне благополуччя.

З метою визначення наслідків стресу, ми використовували «Опитувальник оцінки невротичних станів», отримані результати представлені на рис. 2.

Аналіз отриманих даних свідчить про те, що середні показники за шкалами невротичних проявів для обох груп відповідають нормативним значенням, що вказує на відсутність клінічно значущих відхилень у цій сфері. Виняток складають лише більш виражений у жінок показник за шкалою obsесивно-фобічних порушень ($p \leq 0,05$). Дані результати вказують на загальну підвищену тривожність, яка може проявлятися у вигляді панічних атак, нав'язливих думок, соціальних фобій різного характеру. Такі прояви obsесивно-фобічних порушень, як почуття

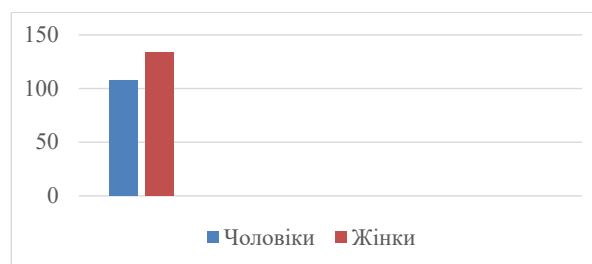

Рис. 1. Середні значення рівня психологічного стресу у респондентів

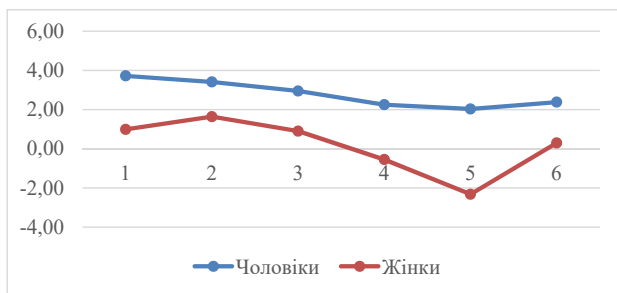

Рис. 2. Графік середніх значень за шкалами невротичних проявів у опитаних:
1 – шкала тривоги; 2 – шкала невротичної депресії;
3 – шкала астенії; 4 – шкала істеричного типу реагування; 5 – шкала obsесивно-фобічних порушень;
6 – шкала вегетативних порушень

провини та безпорадності, можуть перетинатися з симптомами депресії й посттравматичним стресовим розладом. Серед причин актуалізації даного розладу слід виділити тривалу тривогу щодо загрози життю та подальшого існування, а також неможливість задоволення базових потреб.

Таким чином, представлені результати свідчать на наявність певних особливостей у реагуванні на терористичні загрози в залежності від гендерної приналежності. В цілому, у представниць жіночої статі діагностований вищий рівень психологічного стресу, порівняно з чоловіками. Для них характерними є прояв емоційної нестабільності, тривога, панічні атаки, можливо наявність соціальних фобій та нав'язливих думок. У представників чоловічої статі психологічний стрес проявляється переважно порушенням продуктивності діяльності, зменшенням мотивації, а також зниженням фоном настрою.

Виявлені порушення психологічного здоров'я опитаних респонденток вказують на необхідність кваліфікованої підтримки та допомоги. В якості психологічних рекомендацій можна запропонувати:

- дбайливе ставлення до фізичного здоров'я, повноцінний сон та режим дня;
- оволодіння та використання релаксаційних технік;
- введення щоденника для роботи над нав'язливими та тривожними думками;
- оволодіння та використання практики вдячності;

– залучення до соціальної активності (участь у тренінгових групах, групах підтримки для жінок) та ін.

Висновки. Повномасштабне вторгнення росії актуалізувало проблему тероризму в Україні та його психологічних наслідків для цивільного населення. Метод терору активно використовувався і продовжує використовуватись країною агресором через діяльність на території нашої держави російських спецслужб, військових угруповань, різного роду сепаратистів для досягнення певних політичних цілей, а саме, збереження впливу на українське суспільство. Порушуючи базові потреби людини в безпеці, соціальних контактах терористичні акти виступають потужним психотравматичним фактором, який підриває психічне благополуччя, викликаючи тривогу, страх, відчуття безпорадності та ускладнює процес адаптації до нових умов.

Аналіз результатів проведеного дослідження дозволив визначити, що незважаючи на наявність стресової реакції на терористичні загрози, у більшості респондентів не виявлено суттєвих патологічних змін у психічному стані. Проте, варто зазначити, що терористичні загрози можуть спричинити у жінок розвиток стійких негативних патернів мислення та поведінки, що відповідають клінічним проявам obsесивно-компульсивних розладів та соціальних фобій. При аналізі отриманих результатів доцільно враховувати пролонгований характер стресу, симптоми якого проявляються поступово і менш виражені з часом.

Результати дослідження підтверджують високу чутливість жінок до переживання терористичних загроз, що узгоджується з існуючими даними про їхню вразливість та дозволяє віднести до категорії соціально незахищених груп. Отримані дані вказують на необхідність детального дослідження механізмів, які лежать в основі гендерних відмінностей у реакції на стрес та переживанні терористичних загроз. Також, в якості перспектив подальших досліджень можна зазначити ідентифікацію захисних факторів: виявлення психологічних, соціальних та біологічних факторів, які сприяють стійкості до стресу та запобігають розвитку патологічних змін. А створення програм, спрямованих на зміцнення захисних факторів та підвищення рівня резильєнтності у людей, які зазнали психотравматичного впливу через терористичні атаки росії, є пріоритетним напрямком.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гуменюк Л. Сучасні дослідження психологічних наслідків терористичної загрози для психіки людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія : Психологія.* 2015. № 1. С. 224–234.
2. Канцір В., Серкевич І. Видозміни тероризму у сучасному соціальному середовищі. *Наше право.* 2017. № 1. С. 108–113.
3. Клименко І. Медичний стан постраждалих внаслідок війни в Україні: фізичне здоров'я, медичні проблеми та їхній вплив на психічне здоров'я. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2024. № 3. С. 33–38.
4. Котляревська Є., Удовиченко О. Практика застосування міжнародного досвіду з метою протидії тероризму та колабораціонізму в Україні. *Матеріали Всеукраїнського круглого столу.* Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький. 2023. 108 с.
5. Максименко Н. Сучасний тероризм: виклики й загрози для України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки.* 2018. Том 29 (68). № 2. С. 6–9.
6. Седих Ю.О. Психологічні особливості стресового розладу в учасників всеукраїнського майдану. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія.* 2016. Вип. 53. С. 212–219.
7. Слотюк, П. Екзистенційні виклики для України у війні з РФ. *Науково-теоретичний альманах Грані.* 2023. 26(6). С. 109–121.
8. Neria, Y., DiGrande, L., & Adams, B. G. Posttraumatic stress disorder following the September 11, 2001, terrorist attacks: A review of the literature among highly exposed populations. *American Psychologist.* 2011. 66(6). 429–446.
9. Rigutto C., Sapara AO, Agyapong VIO. Anxiety, Depression and Posttraumatic Stress Disorder after Terrorist Attacks: A General Review of the Literature. *Behav Sci (Basel).* 2021 Oct 19;11(10):140.
10. Whalley, M. G., & Brewin, C. R. Mental health following terrorist attacks. *British Journal of Psychiatry.* 2007. 190. 94–96.